HVĚZDY NAD NÁMI

MLADÁ FRONTA

VZPOMÍNKY DÍTĚTE, KTERÉ PŘEŽILO OSVĚTIMSKÉ PEKLO

EVA SLONIMOVÁ

Hvězdy nad námi

VZPOMÍNKY DÍTĚTE,
KTERÉ PŘEŽILO
OSVĚTIMSKÉ PEKLO

EVA SLONIMOVÁ

MLADÁ FRONTA

Na věčnou památku
mého milovaného syna Malcolma

Copyright © Eva Slonim 2014

Předmluva

Pamatuji si, že jsem se ve škole naučil, že ve staré hebrejštině neexistuje slovo pro „historii“. Nahrazuje ho slovo zikaron. Nevím, proč mi tahle informace uvízla v hlavě, ale uvízla. Vzpomínám si, jak nám učitelka vysvětlovala, že doslovný překlad slova zikaron je „paměť“, ale že se v překladu cosi ztrácí. „Ve významu tohoto slova je něco, co se do angličtiny nedá přeložit,“ říkala.

Možná je to proto, že dějiny a paměť jsou v judaismu neoddělitelné. Židovská minulost není chápána jako sled chronologicky seřazených událostí, ale jako nepřerušovaná tradice. Být součástí židovské historie znamená praktikovat židovskou tradici, a najít v této tradici smysl znamená stát se součástí sdílené paměti. Zikaron není jen vzpomínka na minulé zkušenosti, je to také společná vzpomínka na způsob života.

Toto slovo se mi vybavilo, když jsem s Evou Slonimovou začal pracovat na jejích memoárech. Každé úterý v průběhu zhruba čtyř měsíců jsme spolu seděli v její pracovně a mluvili o její minulosti. Evina paměť mě ohromovala a často jsem si musel připomínat, že v době, kdy se většina oněch věcí odehrála, jí bylo teprve dvanáct třináct let. Fascinovalo mě, jak klidná a soustředěná dokázala být, když mluvila o okamžicích nepředstavitelného utrpení a čiré hrůzy. Vyprávěla mi svůj příběh s dokonalým stoicismem, skoro jako kdyby se týkal někoho jiného. Všechny naše rozhovory jsem si nahrál, a když jsem je později znovu poslouchal, bylo to ještě bolestnější

než rozhovory samotné. Když jsem totiž nebyl v Evině vřelé a uklidňující přítomnosti, připadalo mi zlo, s nímž se jako dítě setkala, zdrcující a nepochopitelné.

Ve chvíli, kdy jsem naše rozhovory začal přepisovat, jsem také uslyšel hlas mladé Evy a viděl jsem a prožíval dějiny očima dítěte.

Klademe obrovský důraz na systematické archivování událostí z období holocaustu. Je to samozřejmě potřebné, ale historie kvůli tomu občas vypadá jako souhrn chladných, tvrdých faktů, v nichž se ztrácí hlas individuálního utrpení.

Dlouho jsme s Evou mluvili o tom, proč chtěla tuto knihu napsat. Jedním z témat, ke kterým jsme se stále vraceli, bylo svědectví. Evu pohání pocit odpovědnosti, potřeba sdělit budoucím generacím, co se jí a její rodině stalo. Chce vyprávět svým vnukům o životě Židů před holocaustem, zdůraznit myšlenku židovské kontinuity a varovat svět před lidskou schopností konat zlo.

Jednou jsem Evě řekl, že další funkce svědectví je mnohem osobnější. Umožňuje totiž člověku reflektovat vlastní prožitky. Může mu to nabídnout katarzi či pocit osvobození, a dokonce snad i novou perspektivu, z níž lze interpretovat zážitky z minulosti.

Eva potřásla hlavou. „Ne," řekla, „takové vzpomínky nemají smysl. Oživovat je přináší jen bolest. Já to dělám pro příští generace."

Když tuto knihu budete číst, uslyšíte dva hlasy. Jeden patří Evě, tak jak ji známe dnes, historičce hovořící s opatrností člověka, který si vybudoval vnitřní zeď proti neuvěřitelnému utrpení, jímž prošel. Druhým promlouvá Eva, jež toto trauma

zažila poprvé, dívka, která s nevinností a naivitou dětství vypráví o svých zkušenostech.

V Evině svědectví se historie a vzpomínky slévají v jedno. Dnes je téměř nemožné nějak smysluplně vyložit, co se jí stalo. Holocaust je stále hrozivým mementem přerušení tradice, zlomu v židovské historii – Evinými slovy „posledním rozloučením s celým způsobem života“.

Tyto vzpomínky jsou hlavně a především výrazem neuvěřitelné odvahy. Věřím, že tato odvaha vychází z Evina vědomí, že její příběh bude zaznamenán.

Píše pro *zikaron*, pro naději, že jednou v budoucnu se její svědectví – společně se svědectvím jejích vrstevníků – stane součástí židovské tradice a bude znovu a znovu vyprávěno, znovu a znovu žito, a že se tento záznam osobních vzpomínek stane součástí sdílené paměti židovského lidu.

Oscar Schwartz

Glosář cizojazyčných termínů, použitých v této knize,
najde čtenář na konci knihy.

Dětství

Ulice Palisády, Bratislava, začátek 30. let

Navzdory všemu, co mělo přijít, si Bratislavu pamatuji jako krásné město. Vzpomínám, jak jí majestátně protékal Dunaj a my ho za slunečních dní přeplouvali na loďce, anebo přecházeli po mostě a na druhé straně v parku pořádali pikniky.

Narodila jsem se v Bratislavě 29. srpna 1931 jako druhé dítě Eugena a Margaret Weissových. Prvorozený Kurti byl jejich jediný syn, můj jediný bratr. Byl o rok starší než já a po mně matka porodila dalších osm děvčat – Noemi, Martu, Esther, Judith, Renatu, Ruth, Rosannu a Hannah. Všechny se narodily takřka v pravidelných ročních intervalech.

Bydleli jsme ve velkém třípatrovém činžovním domě, který se impozantně tyčil proti Grasalkovičovu, později Prezidentskému paláci. Dobře si na něj vzpomínám – byla to ulice Palisády číslo šedesát. Můj Papa dům koupil ještě předtím, než se oženil s Mutti, Margaret Kerpelovou. Myslím, že jejich manželství bylo domluvené a svatba se konala v rakouském Mattersburgu, kde se Mutti v roce 1929 narodila. Když se brali, Papa bylo dvacet šest a Mutti byla o dva roky mladší.

Mladí muži se neměli ženit, dokud nebyli schopni postarat se o rodinu. Než se tedy Papa oženil, nastoupil na vysokou školu a založil si úspěšný textilní obchod. Celé dny pracoval, po nocích cestoval, kam ho obchod zavedl, a přitom studoval účetnictví a textilní strojírenství. Byl podnikavý a neúnavně se

snažil předat podobnou pracovní morálku svým dětem.

V létě jsme jezdili na dovolenou do Tater. Bydleli jsme v židovském letovisku v Ľubochni, což bylo elegantní a *košer* místo. Každý den tu pekli čerstvé housky. Hotel obklopovaly vysoké stromy a hory. Papa za námi na prázdniny přijížděl později, protože se vždycky naskytla nějaká mimořádná obchodní záležitost, o kterou se musel postarat.

My dívky jsme běhaly ze svahů a koulely se až dolů. Noemi a já jsme soutěžily, kdo sní víc housek a Papa se na nás díval a dával nám korunu za každou, kterou jsme spořádaly. Kurti byl tichý chlapec a nejradši si někde o samotě četl. Naše mladší sestra Marta byla půvabné děvčátko s nezkrotnou povahou. Vzpomínám si, že jí jednou někdo dospělý řekl: „Ty jsi tak sladká, že bych tě nejradši snědl.“ Ona mu odpověděla: „Spolkněte si vlastní děti!“ V Ľubochni byl také bazén a my malí jsme měli dovoleno v něm plavat, i když byl smíšený.

Otcův Papa, Solomon Weiss, pocházel z Trnavy. Bylo to malé město. Jeho žena Ruzena Loewenrosenová se narodila na Balkáně. Rok poté co se moji rodiče vzali, se Solomon a Ruzena přestěhovali k nám do Bratislavy, do ulice Palisády.

Pres Opapa a Pres Omama, jak jsme jim říkali, bydleli v mezipatře. Kdybyste prošli obrovskými dřevěnými dveřmi z ulice a vyšplhali deset schodů, byli byste u nich. Všichni jsme se k Pres Opapa a Pres Omama chovali s velkou úctou, zvlášť Papa. V otcově obchodě s textilem sedával Pres Opapa jako nejvyšší autorita ve vyvýšeném křesle a obsluhoval pokladnu. Byl vysoký a dokonale upravený, nosil malou bradku, klobouk a černý oblek. Pres Omama se v jistém smyslu ztrácela ve stínu svého manžela. Nosila dlouhé černé šaty, krásné

šněrovací kotníčkové boty, černé rukavice a obrovský černý klobouk. Takhle oblékaná chodila všude, dokonce i na trh.

Papa navštěvoval rodiče dvakrát denně a o *šabatu* nejdřív odešel odříkat *kiduš* k nim a teprve potom přicházel nahoru a pronesl *kiduš* pro svou rodinu. Své rodiče zbožňoval.

Otcův starší bratr David a jeho žena Frida bydleli se svými čtyřmi dětmi, Gabrielem (kterému jsme říkali Bobo), Ernstem, Miriam a Ruti, ve druhém patře. Frida pocházela z rodiny Haberů, která žila v Nitře, a její krása byla proslulá od Nitry až do Bratislavy.

O každém *šabatu* jsme se sešli u Pres Opapa a Pres Omama, abychom společně snědli *se'uda šlišit*. Muži seděli na jedné straně stolu, ženy a děti proti nim, ale nepamatuji se, že by mi někdo říkal, kam se mám posadit. Prostě se to tak nějak stalo. My ženy jsme rády sedávaly pohromadě a klábosily. Nejraději jsem si povídala s Noemi a se svou sestřenicí Miriam. Sedávala jsem mezi nimi a probíraly jsme šaty a módu.

Všichni jsme ve velkém starém domě v ulici Palisády bydleli společně a byli jsme si velmi blízcí. V té době nebylo běžné, aby lidé žili takhle pohromadě, ale otcova oddanost rodině nás stmelila do pozoruhodně úzkého společenství.

Weiss & Kerpel

Palisády, Bratislava, 30. léta

Papa a strýc David byli v obchodu s textilem partneři. Jejich společnost se jmenovala Bratia Bruder Weiss a kanceláře a obchod sídlily v centru města v Michalské bráně 12–14. Obchod měl směrem do ulice dvě velké výlohy, a když jste procházeli kolem, vždycky jste mohli před regály plnými zboží zahlédnout Pres Opapa, jak hrdě sedí ve svém vysokém křesle a vládne pokladně.

Ve druhém patře byla kancelář a spousta rezervních štůčků popelínu a damašku, jež byly specialitou našeho obchodu. Většinu našich zákazníků tvořili venkované, kteří se živili vyšíváním. David s nimi měl větší trpělivost než Papa, takže se o jejich potřeby staral on, zatímco můj otec většinou pracoval nahoře v kanceláři a zabýval se nákupy, zpracováním a obchodováním ve velkém. Když si Papa myslel, že ho někdo zdržuje, prostě odešel a nechal jednání na strýci Davidovi.

Papa a David měli ještě mladšího bratra. Strýček Šamu ale nepracoval, protože se úplně ponořil do studia židovství v *kolelu*. Žil v Dunajské Stredě se ženou Denou a čtyřmi dětmi, Efraimem, Gitl, Mošem a Jitl, kterým nebylo ještě ani šest let. Šamu měl dlouhé vousy, nosil viditelné pejzy a projevoval se jako přísně ortodoxní Žid. Nikdo z mužů v *kolelu* nepracoval, takže odpovědnost za jejich živobytí padala na manželky.

Papa otevřel pro strýce Šamua v Dunajské Stredě

maloobchodní pobočku a Dena obchod vedla. Papa jim dodával zboží zadarmo a oni žili z výnosu z prodeje. Papa a Davida by nikdy nenapadlo místo práce studovat, ale bez námitek strýce Šamua podporovali.

O vysokých židovských svátcích přijížděl strýc Šamu s rodinou do Bratislavy. Nejraději jsem měla Pesach. Těšila jsem se, že budu se svou rodinou, budu mít volno ze školy, ale hlavně jsem se těšila, že dostanu nové šaty.

Strašně ráda jsem byla se svými sestrami a sestřenicemi. Oblékly jsme si nové *jom tov* šaty, nádherně doplněné stužkami ve vlasech, a ponožky ozdobené krajkou. Dva tři týdny před *Pesachem* k nám chodil krejčí a všechny šaty nám ušil. Jinak jsme nekupovali zbytečnosti, dokonce jsme si vyšívaly límečky nočních košil.

Mutti chtěla, abychom se naučily šít a spravovat si šaty a jednou nám dokonce zařídila lekce šití. Mně připadal nápad šít a zašívat velmi nudný, takže jsem během první lekce schválně vystřihla do své látky velkou díru a ze všech dalších jsem byla omluvena.

Moje oblíbené šaty byly ze světle modré organzy, v empírovém stylu, přes prsa měly barevně sladěné saténové stužky, zakončené velkou mašlí, která po stranách visela po celé délce šatů. Nosila jsem k nim bílé lakované boty. Pamatuji si, že ty šaty svědily, ale byly tak krásné, že jsem byla ochotná snášet jakékoli nepohodlí.

Sedávali jsme kolem stolu, plného typického židovského jídla, jež připravily Mutti a Frida – *kneidl* a kuřecí polévka, vařená ryba s oříšky, obrovská pečená husa a husí játra, *cimes* (o gefilte fiš jsme nikdy neslyšeli) – a zpívali jsme písničky.

Pres Opapa zpívával o tom, že je mnohem lepší být mužem než ženou. Mutti to nenáviděla a vždycky ho donutila, aby přestal.

* * *

Mutti byla tichá žena s velkou odvahou a sebejistotou. Pocházela z rodiny Kerpelů a byla dcera bratrance a sestřenice Leopolda Kerpela a Johanny Reichfeldové. Kromě Mutti měli Leopold s Johannou ještě další dvě dcery Erzi a Aranku a syna jménem Max. Mutti vyrostla s rodinou v malé vesnici Mattersburg. Pamatuji se, jak jí Papa říkal Matterstraf, tedy Matter-trest, protože jí babička Kerpelová vládla železnou rukou.

Babička Kerpelová byla hnací silou rodinného podniku s pšenicí a moukou. Nebyla příliš vysoká, ale zato neobyčejně čilá a ve mlýně vzbuzovala respekt. Ráznost a přímost zjevně zdědila po matce, kterou jsem nikdy nepoznala, ale příbuzní mi o ní vyprávěli. Když jí třeba poprvé řekli o vynálezu telefonu, pobouřeně odsekla: „Jsem stará, ale nejsem tak hloupá, abych tomuhle nesmyslu uvěřila!“ Sedávala u okna svého bytu, který se nacházel naproti Kerpelovu podniku, kontrolovala, kdy zaměstnanci přicházejí a odcházejí, a dělala si poznámky, kdo chodí včas. Měla dokonalý přehled o tom, kdo tvrdě pracuje a kdo ne a pasovala se do role supervizora všech záležitostí týkajících se zaměstnanců.

U Kerpelových jsme trávili mnoho prázdnin a někdy i Roš hašana. Jejich dům byl malý, ale dobře udržovaný. U vchodu z ulice se nacházela hala, jídelna a kuchyně, za kuchyní ložnice. Venku za domem chovali několik koní, koz a kuřat.

Všechno tu vždycky bylo bez poskvrnky, protože babička Kerpelová neustále pověřovala zaměstnance různými opravami. Cítila jsem se tu jako doma. Mohli jsme běhat po ulici, hrát si a užívat si bezpečí malého města.

Dojem na mě dělalo i to, že Kerpelovi byli jedna z prvních rodin v Mattersburgu, která měla elektřinu. Babička Kerpelová sedávala na vyvýšené stoličce uprostřed obývacího pokoje a osvětlená jedinou žárovkou, visící nízko ze stopu, recitovala Schillerovu a Goetheovu poezii. O šabatu předčítala „Ceena ureena", liturgickou báseň, kterou na konci 16. století složil Jákob Izák Aškenázy, a vyprávěla nám různé příběhy z tóry. Jako malá jsem se hrozně ráda dívala, jak čte, protože se na každý řádek soustředila s neuvěřitelnou intenzitou.

Její manžel, dědeček Kerpel, byl mnoho let *roš kehila*. Moc jsem ho nevídala, protože za ním se svými problémy chodila celá komunita. Nebyl to ten typ dědečka, který by se posadil a povídal si s vámi, ale často zpíval a já sedávala a poslouchala ho. Pomatuji si, jak sladkým, ale smutným tónem zpíval *„Ojfn pripečik"*. Dědeček Kerpel měl bratra, který se jmenoval Šaja Bači. Jednou večer na *Roš hašana*, když jsme byli na návštěvě v Mattersburgu, se po vesnici roznesla falešná zpráva, že Šaja Bači tragicky zemřel. Členové komunity přicházeli jeden za druhým ke Kerpelovým, aby dědečkovi kondolovali, a ptali se, kdy bude pohřeb. Už z toho byl otrávený, a tak jim řekl, aby šli dovnitř – pohřeb proběhne tam a teď. Šaja se oblékl do bílého prostěradla a lehl si na zem. Jakmile se všichni shromáždili v místnosti, zvedl ruce a začal se zvedat, jako by vstával z mrtvých. Všichni křičeli: *„Gilgul! Gilgul!"*

Mattersburg byl malé městečko a nebylo možné v něm

získat vyšší vzdělání, proto Mutti poslali studovat do Maďarska. Bydlela u tety a strýce Lowingerových, kteří byli známí svým vtipem, inteligencí a kultivovaností.

Právě tam si Mutti vypěstovala lásku k pianu a brzy si osvojila zájem o klasickou hudbu. Během školních prázdnin, když se z Maďarska vracela domů, se zastavovala ve Vídni a nakupovala. Milovala nákupy. Když se vdala za mého otce, stala se tato vesnická dívka z Mattersburgu rychle jednou z nejelegantněji oblékaných žen v Bratislavě.

Mutti měla vynikající vkus a zvláštní cit – na něco se podívala a okamžitě poznala, jestli je to kvalitní. Měla zkrátka instinkt pro módu. Nosila asymetrické šaty a vysoké podpatky, krásnou *šejtl* a v zimě kolem ramen lišku.

Papa byl na její vkus velmi pyšný a povzbuzoval ji, aby si kupovala, co se jí líbí. Mutti byla poddajnější než babička Kerpelová. Papa byl šéf, ale matčina inteligence vyžadovala respekt. Byla náruživá čtenářka, psala důmyslné příběhy a vedla domácnost. Každé odpoledne hráli Mutti a Papa v salónu šachy. V levém rohu stála veliká kamna, obložená ručně malovanými keramickými kachli, jejichž kouřovod sahal až do stropu. Naproti kamnům stálo velmi široké chaise longue z červeného sametu, které sloužilo Kurtimu jako postel. Podlaha byla z leštěného dřeva, pokrytá zdobným perským kobercem, který nějak přežil devastaci, jež měla přijít, a stále leží na podlaze mého domu.

Pokaždé když ten koberec vidím, si vzpomenu na Mutti, Papa a jejich život v ulici Palisády: jak byl Papa vždycky hladce oholený, oblečený jako moderní muž, a Mutti při odchodu do divadla zahalená v kožešinách, jak Papa přijel z ciziny

z obchodní cesty, obtížený ananasovými melouny, banány, datlemi, fíky a dalším exotickým ovocem. Pamatuji si matčin ručně tkaný lněný přehoz a tmavý mahagonový stůl v jídelně, pestrobarevné stěny s výšivkami květin a krajinek, křišťálové lustry nad stolem a tmavě béžové hedvábné závěsy, formálně stažené stužkou. Pamatuji si vitrínu plnou miniaturních filigránů, stříbrné jídelní stoly a židle, šálky a podšálky, všechno maličké a krásně vypracované. Občas, když jsem byla zvlášť hodná, jsem si s těmi miniaturními věcičkami mohla hrát.

Tento čas našich životů byl ve své podstatě kosmopolitní. Jako malá holčička jsem se dívala z balkónu přes ulici do palácových zahrad. Přesně naproti nám bylo Café Stefanie, populární místo schůzek šviháckých mladých Bratislavanů. Zvuky jejich rozhovorů a vůně dortů a kávy doléhaly až ke mně a plnily mě příjemným vzrušením. Tyto obrazy a vůně byly součástí mého života, částí toho, jak jsem si představovala budoucnost. Nikdy jsem dorty z Café Stefanie nesměla jíst, protože nebyly košer.

Velká vana v Palisádách 60 měla nožičky v podobě zlatých tlap. Celý týden v ní plavali živí kapři, které jsme vždycky ve čtvrtek večer vytáhli. V pátek jsme vanu umyli, ohřáli vodu, a zatímco se kapři měnili na *šabatové* jídlo, vykoupali jsme se a umyli si vlasy. Než Papa odešel do *šul*, schoval všechny své *mukce* – náprsní tašku, pera a obchodní dokumenty – do bílého ubrousku a zavázal ho na uzel. Když se vrátil domů, všem nám požehnal tak, že nám položil na hlavy ubrousek a pronesl speciální modlitbu. Dnes je mi stejně jasné jako tehdy, že skutečná podstata našeho rodinného života tkvěla hluboko v našem židovství.

Naše kuchyně byla přísně *košer*. Každý den v týdnu, ještě než se Papa vrátil domů, u nás dostal večeři chlapec studující v ješivě. Kuchyni vládla Mutti. Sama upravovala všechno maso, které jsme jedli tak, aby bylo *košer*. Používala speciálně tvarované prkénko, na němž maso po porážce kompletně zbavila krve, pak se muselo půl hodiny máčet, poté ho ze všech stran osolila hrubou solí a další hodinu nechala odležet. Po tomto procesu maso ještě třikrát velmi pečlivě umyla.

Mutti vařila všechno sama a její jídlo bylo vynikající. Milovala jsem její guláš, kterému jsme říkali *šiškelach*, a bramborové noky, mívali jsme také *nokkerln*, což byly noky, jejichž základem byla mouka s vodou a podávaly se s kuřecími prsíčky na paprice.

Nejlepší jídlo jsme měli samozřejmě o *šabatu*. V pátek odpoledne jsem vždycky odnesla k pekaři velký hrnec *šouletu* a v sobotu jsem ho se službou vyzvedla. Fazole a uzené maso v guláši voněly skoro sladce a hrnec byl zabalený do hnědého papíru s nápisem Weiss. Jedli jsme to s pečivem *challa*, které matka speciálně upekla.

Nejlahodnější byly matčiny kvasnicové koláče a štrúdl. Byl to vídeňský štrúdl. Těsto vytahovala rukama ve vzduchu, až bylo tak tenké, že pokrylo celý kuchyňský stůl. Vzpomínám si také na chuť syrových kaštanů, které matka mlela do náplně koláčů. Někdy nám dávala jen samotnou náplň, oslazenou čokoládovým krémem.

Na vzdáleném konci kuchyně byla obrovská spíž. V zimě v ní bývalo tak chladno, že tam Mutti přes noc nechávala zmrznout syrové husí sádlo. Sypala jsem si ztuhlé sádlo paprikou a mazala si ho na tmavý chleba. Tu chuť jsem od té doby

necítila, ale často se mi po ní zastesklo. Když jsem čekala první dítě, strašlivě jsem po zmrzlém husím sádle zatoužila, ale v Austrálii, kde jsme žili, se dalo koupit jen kuřecí. Dala jsem ho do mrazáku, posypala paprikou a snědla s chlebem. Dva dny mi pak bylo špatně.

Předtucha

Palisády, Bratislava, 1938

Palisády 60 byly moje hřiště. Za domem se nacházel malý dvorek se zahrádkou, obklopený mřížovím pro popínavé rostliny, které v létě těžkly zralými hrozny. Měli jsme i podkroví, kde jsme si se sestřenicemi a bratranci mezi sušícím se prádlem hráli na vojáky, převlékali se a hráli deskové hry. Jednou odpoledne jsme se sestřenicemi sebraly ze šňůry na prádlo vložky, které patřily jedné starší ženě. Byly ušité z hadříků. Daly jsme si je na hlavu a pochodovaly kolem domu jako armáda se speciálními čepicemi.

Hráli jsme si také v *Kinderzimmer* čili v dětském pokoji, který sousedil s ložnicí našich rodičů. Okno vedlo na zahradu a pod parapetem stála kamna na uhlí s plotýnkou, na níž nám naše chůva Maria Wohlschlagerová v zimě ohřívala polévku, když jsme přišli ze školy.

Marie pocházela z Německa, takže jsme s ní i mezi sebou hovořili německy. Ve škole jsme se učili a mluvili slovensky, protože to byl oficiální jazyk. S Papa a Mutti jsme také mluvili německy, ale když nechtěli, abychom jim rozuměli, mluvili spolu maďarsky.

Židovská komunita v Bratislavě měla dvě školy. Jedna byla ortodoxní, takže velmi tradiční, druhá neologická, tedy pokroková. My jsme chodily do ortodoxní školy, která byla asi patnáct minut chůze od domova. Školní uniformu tvořila bílá

košile, tmavomodrá sukně, vlněné punčochy a v zimě galoše.

V létě byla cesta do školy docela příjemná, ale v zimě ji zasypal nepříjemný sníh. Dokonce i v galoších, vlněných punčochách, s kožešinovým rukávníkem a čepicí nám zima pronikala až do morku kostí. Každý den jsme chodily domů s brekem, promočené až po kolena. Co nejrychleji jsme ze sebe stahovaly mokré svršky a utíkaly k horkým kamnům v Kinderzimmer, kde jsme si zahřívaly ruce a břicha miskou horké polévky.

* * *

Rabi Schreiber byl hlavní bratislavský rabín a jeho dcera Thea s námi chodila do školy. Bydleli v jednom z nejelegantnějších bytů v Bratislavě a my tam byli někdy odpoledne pozvaní na čokoládu.

Pamatuji si, že když začaly potíže, otec se rabiho Schreibera zeptal, jestli bychom měli odjet do Palestiny. „Ne," řekl, „Mesiáš přijde do Bratislavy." Později se mu i s rodinou podařilo do Palestiny utéct.

Navštěvovali jsme ortodoxní školu, avšak židovská komunita, jíž jsme byli součástí, nebyla chasidská, ale moderní, a my jsme žili velmi dobrý život, byli jsme sofistikovaní. V neděli odpoledne chodily dvojice na *spazier* na korzo, širokou cestu podél Dunaje, ženy nosily kolem ramen kožešiny, klobouky a rukavice, jejich manželé módní kabáty a klobouky. Procházeli se bok po boku a zdvořile pokyvovali párům, které míjeli.

Naše *šul* byla ozdobena zvláštními a složitými dřevořezbami. Ženy seděly v patře za závěsem, přesto na sobě měly své nejlepší šaty. Byl v tom samozřejmě prvek pýchy a soutěživosti.

Kurti jako jediný syn v rodině měl každý den soukromé lekce hebrejštiny a tóry s rabim Einhornem. Ten měl nejtlustší prsty, jaké jsem kdy viděla, a kdykoli Kurtiho pozornost byť jen na chvíli polevila, neváhal mu dát pohlavek. My dívky jsme dovnitř nesměly, ale stály jsme s ušima nalepenýma na dveřích v naději, že se něco naučíme.

Kurti byl knihomol. Otec ho připravoval na to, aby mohl převzít rodinný podnik, ale Kurti se schovával pod stolem nebo za gaučem a celý den jen četl. Jeho velkou vášní byla četba a psaní hebrejské poezie. Tuto literární lásku poháněla jeho nejvášnivější touha, a sice podniknout *aliju* a jak jen to bude možné se odstěhovat do Palestiny.

Bratrův sionismus se rozvinul v mládežnickém hnutí Bnej Akiva, kam jsem také chodila. Naučila jsem se tam věřit v lepší budoucnost pro židovský lid a dodnes jsem přesvědčená, že to byla právě moje schopnost doufat v lepší život v Palestině, co mi pomáhalo v mých nejtemnějších chvílích v Osvětimi.

Moje víra byla tak silná, že jsem se v osmi vydala sama do imigračního oddělení Bnej Akiva a zaregistrovala se k odjezdu do Palestiny. Rodiče mi to pochopitelně nedovolili, později svého rozhodnutí trpce litovali.

Jak to ale mohli vědět? Jak to kdokoli mohl vědět? Náš život v ulici Palisády byl šťastný a spokojený. Jednou svou částí jsme uvízli v židovských rituálech svých předků a druhou v moderním, sekulárním světě. Marie nás každé odpoledne brala do parku a my si tam hráli s nežidovskými kamarády a sousedy. Hráli jsme si stejně, jako si hrají normální děti všude na světě. Cítila jsem, že sem patřím.

Můj život byl naplněný rodinou, židovstvím, štěstím